

Шепітько В. Ю.

*доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри криміналістики*

Щур Б. В.

*доктор юридичних наук, професор,
Львівська комерційна академія,
завідувач кафедри кримінального права та процесу*

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ**

Ключові слова: *кримінальний процес, безпека, загроза, проблема, організована злочинність, учасник кримінального процесу, особиста безпека, майнова безпека, спосіб забезпечення безпеки.*

Keywords: *criminal proceedings, security, threat, problem, organized crime, a member of the criminal process, personal safety, property safety, security method.*

Реалії соціально-економічних перетворень в Україні, формування приватного сектора економіки, змінення економічних відносин вплинули на розвиток кримінального бізнесу, виникнення нового типу “інтелектуального” злочинця, нових видів злочинної діяльності та способів її здійснення. Нелегальні кримінальні структури на теперішній час мають тенденцію до трансформації, основними напрямками якої є професіоналізація її членів, ускладнення її структури, комерціалізація. Ускладнення структури і функцій злочинних

груп викликало необхідність розподілу праці між її членами і їх спеціалізацію. На даний час в економічній сфері можна говорити про професійну злочинність, її зрощення з ешелонами влади, її істотний контроль над господарюючими суб'єктами [12, 160].

Проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства набуває особливої актуальності в умовах боротьби з організованою злочинністю. В таких випадках підвищується загроза безпеці, ускладнюється стан захищеності прав особи в кримінальному судочинстві.

Останнім часом у кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі приділялася певна увага проблемам забезпечення безпеки учасникам кримінального процесу. Зокрема, розглядалися питання, що відносяться до поняття і видів заходів забезпечення безпеки, процесуальному порядку прийняття рішення про забезпечення такої безпеки, гарантіям її забезпечення та ін. [6, 167–173]. Приділялася також певна увага і розгляду основних термінів, пов'язаних з даною проблематикою (“безпека”, “небезпека”, “забезпечення”, “безпека носіїв доказової інформації”, “об'єкт захисту”, “предмет захисту” тощо). Разом з цим, проблеми тактики забезпечення безпеки учасників кримінального процесу потребують подальшої розробки та впровадження її в практику органів кримінальної юстиції.

Необхідно відзначити, що проблема безпеки в кримінальному процесі має міжнародний аспект. Відповідно до п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту від 16 грудня 1966 р. “Про громадянські та політичні права”, ратифікованого СРСР 18 вересня 1973 р., кожна держава, яка бере участь в даному Пакті, бере на себе зобов'язання, відповідно до яких компетентні судові, адміністративні або законодавчі влади мають забезпечувати правовий захист будь-якій особі, яка його потребує [2, 4].

В Україні прийняті і діють спеціальні закони: Закон України від 23 грудня 1993 р. “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” та Закон України від 23 грудня 1993 р. “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” [1]. У спеціальних джерелах зазначається, що ефективність захисту суб'єктів кримінального процесу від злочинних посягань залежить від застосування адекватних заходів безпеки, які лише і можуть забезпечити досягнення поставленої мети [6, 44]. Відповідно

до чинного законодавства, до спеціальних заходів забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу можуть бути віднесені: а) особиста охорона, охорона життя і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту та повідомлення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших розмов, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) зміна місця роботи або навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання; з) поміщення неповнолітніх в спеціальні установи; і) закриті судові засідання [1].

На нашу думку, В. В. Трухачов справедливо зазначає, що в системі безпеки учасників кримінального судочинства необхідно розрізняти дві складові: 1) особисту безпеку; 2) процесуальну безпеку. Особиста безпека носія доказової інформації – це стан захищеності від загроз застосування фізичного або психічного насильства до особи – носія доказової інформації з метою примушення її до приховування або видачі певної інформації. Процесуальна безпека – це стан захищеності особи від погроз застосування дій, які позбавляють можливості безперешкодно здійснювати належні особі права, закріплені в кримінально-процесуальному законі [10, 27].

В інших літературних джерелах відзначається, що до поняття безпеки суб'єктів кримінального процесу входить не тільки особиста (фізична) безпека, але й майнова безпека, тобто стан захищеності майнових прав особистості, а також стан захищеності особистих немайнових прав (честі, гідності, ділової репутації) [2, 12].

Окремі дослідники розглядають інформаційну безпеку. Так, Т. С. Волчецька та В. В. Войніков вказують, що інформаційна безпека в кримінальному процесі – це стан захищеності інформації та носіїв інформації, що має значення чи іншим способом стосується розслідування злочину, який забезпечується комплексом заходів, що проводяться уповноваженими на це суб'єктами [3, 71–72]. При цьому об'єктом інформаційної безпеки ці автори розглядають: всі види доказів у кримінальній справі; матеріали кримінальної справи; відомості про хід розслідування кримінальної справи (сукупність оперативної та процесуальної інформації про розслідувану

події, плани майбутніх оперативно-розшукових та процесуальних дій); відомості про співробітників правоохоронного органу, які беруть участь у розслідуванні злочину; відомості про підозрюваних та обвинувачуваних у справі осіб; відомості про потерпілих, свідків та інших осіб, що сприяють розслідуванню злочину [3, 72].

У криміналістичній літературі робилися певні спроби дослідити тактику забезпечення безпеки в кримінальному процесі. Так, окремі вчені досліджують “тактичні засади реалізації заходів забезпечення безпеки” або “тактичний підхід” до реалізації таких заходів [6, 109], інші звертаються до формулювання визначення “тактики забезпечення безпеки”, до створення “системи тактичних рекомендацій” проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій [2, 7, 9].

Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України, проведеного нами, свідчать, що 92% опитаних відзначили наявність певної тактики в обранні та застосуванні заходів забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві. На думку слідчих, тактика забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві це: найбільш оптимальна система заходів (62%); сукупність (система) тактичних прийомів забезпечення безпеки (57%); оптимальні криміналістичні рекомендації щодо забезпечення безпеки (48%); ситуаційна залежність заходів безпеки (44%).

Необхідно зазначити, що якщо говорити про тактику, то необхідно розглядати найбільш доцільний порядок використання тактичних засобів, заходи безпеки повинні обиратися залежно від ситуації, забезпечення безпеки має ґрунтуватися на ефективних прийомах. У цьому відношенні необхідно погодитися з категоричністю тези, що тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям даної діяльності або досягненню конкретного результату, і спрямована на її подолання або нейтралізацію [4, 84]. Використання конкретного заходу безпеки не може бути випадковим, а повинно мати тактичний зміст [2, 10].

У криміналістичній літературі звернено увагу на ситуаційну зумовленість застосування заходів забезпечення безпеки. Заходи безпеки обираються в залежності від різних обставин, вони ситуаційно зумовлені. У цьому плані необхідно погодитися з В. В. Войніковим, який пише, що використання конкретного заходу безпеки не може

бути випадковим, а повинно мати тактичний зміст. Тому обрання заходів безпеки, що використовуються в кримінально-процесуальній діяльності, має здійснюватися, в тому числі, з використанням криміналістичних рекомендацій [2, 10].

В. С. Зеленецький та М. В. Куркін відзначають, що заходи забезпечення безпеки передбачені законом і, з цієї точки зору, вони постійні, у всякому разі, такими вони є до тих пір, поки є стабільним (незмінним) законодавство, що регламентує їх правове становище. Однак це лише один статичний аспект характеристики заходів забезпечення безпеки. Більш суттєвим є функціональна характеристика зазначених заходів. Остання повинна враховувати і відображати ті властивості заходів забезпечення безпеки, які є специфічними для їх робочого (краще сказати, динамічного) стану. Він досягається в результаті практичного застосування того чи іншого заходу безпеки в конкретній виробничій ситуації [6, 115–116].

У криміналістичній літературі робилися спроби типізації ситуацій, пов'язаних з вчиненням незаконного впливу на суб'єкти кримінального процесу. Так, Т. С. Волчецька та В. В. Войніков виокремлюють типові ситуації незаконного впливу на осіб, які беруть участь у справі: 1) суб'єкту протидії відомо, на кого конкретно з осіб, які беруть участь у справі, необхідно здійснити незаконний вплив. Правоохоронним органам, в свою чергу, відомий сам суб'єкт протидії, мотиви можливої протидії або такого, що вже здійснюється, а також його засоби і методи. Вирішення даної ситуації буде полягати в ізоляції особи, що захищається, від можливого суб'єкта протидії; 2) суб'єкту протидії невідомо на кого саме з осіб, які беруть участь у справі, необхідно здійснити незаконний вплив. Правоохоронні органи мають двояку інформацію про можливий суб'єкт протидії, його мотиви і цілі. У таких ситуаціях основне завдання щодо їх вирішення полягає у недопущенні розголошення відомостей про осіб, що сприяють чи можуть сприяти розслідуванню злочину; 3) суб'єкту протидії точно відомо, на кого з осіб, які беруть участь у справі, необхідно здійснювати незаконний вплив. У такій ситуації основне завдання зводиться до захисту охоронюваної особи [3, 66].

Ситуаційну зумовленість діяльності організованих злочинних груп дозволяє визначити її певну специфіку. В. І. Куликов зазначає, що особливості самої ОЗ у цій сфері виявляються в тому, що кри-

міналістичні ситуації, характерні для ОЗД: а) в деякій своїй частині перебувають під жорстким колективним контролем організованої злочинної групи; б) можуть мати “ритмічний” характер, тобто повторюються при кожному новому циклі слідчих дій за допомогою цілеспрямованих зусиль ОЗГ; в) ці ситуації, як правило, заздалегідь “прикриті” продуманими ОЗГ спеціальними методами їх нейтралізації та вирішення наявними в запасі у групи організаційними і фінансовими засобами та ін. [8, 162].

Визначення оптимальної лінії поведінки з боку посадових осіб правоохоронного органу при застосуванні заходів забезпечення безпеки передбачає необхідність урахування ситуації. Крім того, на практиці в процесі боротьби зі злочинністю реалізуються різні варіанти застосування одного й того ж засобу безпеки в різних виробничих ситуаціях, що дозволяє говорити про функціональну поліваріантність засобів безпеки [6, 116].

На нашу думку, забезпечення безпеки може виходити за рамки стадій кримінального процесу, захист тих чи інших осіб не може бути обмежено лише періодом розслідування злочину або судового розгляду кримінальної справи. На цю обставину було звернено увагу в криміналістичних джерелах. Так, В. В. Трухачов пише, що ефективно заходи забезпечення безпеки підозрюваних і обвинувачуваних, які погодилися співпрацювати зі слідством і надали важливу доказову інформацію, повинні використовуватися і після судового розгляду. Звертається увага на те, що ці заходи, які включають можливість зміни прізвища, імені, дати і місця народження як самої особи, так і родичів, внесення змін до відповідних обліків, зміна місця проживання – повинні бути закріплені законодавчо [10, 30].

Певною тенденцією в розробці та застосуванні заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є те, що деякі криміналістичні прийоми (рекомендації) стають нормою кримінально-процесуального закону. Так, криміналістична рекомендація щодо того, що в певних випадках пред’явлення для впізнання свідкові обвинуваченого (підозрюваного) можна проводити за фотознімками, відеозаписом або із застосуванням системи, коли впізнаючий, спостерігає осіб, яких йому пред’явили, залишаючись для них невидимим, перетворилися на процесуальну норму [9, 366]. Зокрема, ч. 4 ст. 228 КПК України передбачає, що з метою забезпечення

безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі [7, 583].

Заходом забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших розмов. В даний час кримінально-процесуальний закон передбачив здійснення таких дій у рамках оперативно-розшукової або слідчої дії. Переговори прослуховують спеціально уповноважені на те особи з числа операторів підприємства зв'язку або особливого оперативно-технічного підрозділу органу дізнання. Прослуховування полягає в підключенні до переговорного пристрою систем міського, міжміського, міжнародного, радіотелефонного, радіорелейного, високочастотного, космічного та інших видів зв'язку. Процедура прослуховування та запису телефонних та інших розмов передбачено в межах проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, у §2 глави 21 КПК України передбачено втручання у приватне спілкування, а в ст.ст. 260, 263, 264 цього параграфу йдеться про аудіо-, відео контроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та з електронних інформаційних систем. Слід зауважити, що негласні слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила не можливо отримати в інший спосіб. А проведення названих нами негласних слідчих (розшукових) дій проводиться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів (ст. 246 КПК України).

У даному випадку ми звернули увагу лише на одну проблему, пов'язану з тим, що криміналістичні рекомендації стають нормою кримінально-процесуального закону. Проблема ж зняття інформації з каналів зв'язку з метою забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства передбачає у певних випадках високий ступінь конфіденційності. У цьому зв'язку правова регламентація такої діяльності передбачена різними нормативними актами (статті 10, 11 Закону України "Про міліцію", ст. 7 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність", ст. 12 Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" та іншими нормативними актами.

Існує думка, що правомірно говорити про тактику реалізації заходів забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу. При цьому дану проблему пов'язують із застосуванням тактичних прийомів. Зокрема, В. С. Зеленецький і М. В. Куркін вважають, що до чинників, які обумовлюють ефективність застосування тактичних прийомів реалізації заходів безпеки щодо осіб, які підлягають захисту, належать: а) функціональна підготовленість оперативних працівників для розробки ефективних тактичних прийомів оптимального застосування заходів забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу; б) ситуативний підхід до розробки оптимальних тактичних прийомів ефективного застосування заходів забезпечення безпеки; в) повнота і достовірність відомостей про осіб, що створюють загрозу безпеці суб'єктам кримінального процесу, для розробки і здійснення ефективних тактичних способів захисту цих суб'єктів; г) знання середовища функціонування правоохоронних органів для розробки і застосування адекватних тактичних прийомів реалізації заходів щодо забезпечення безпеки; д) адекватність поведінки осіб, які потребують захисту, для розробки ефективних способів забезпечення безпеки; е) розробка тактичних прийомів застосування заходів забезпечення безпеки з урахуванням специфіки суб'єктного складу злочинних груп; є) істинність знань про способи і засоби вчинення злочинів для розробки адекватних тактичних прийомів застосування засобів забезпечення безпеки в різних ситуаціях боротьби зі злочинністю [5, 42].

Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства набувають особливого значення під час здійснення протидії розслідуванню з боку організованої злочинної групи (або організації). У цьому напрямі деякі вчені справедливо відзначають, що загрозу безпеці суб'єктів кримінального процесу найбільш часто створює не одна особа, а декілька осіб, тобто цілком певна злочинна група. Зі 100 вивчених кримінальних справ даної категорії в 83% випадків загроза безпеці суб'єктам кримінального процесу виходила саме від групи осіб [6, 136]. Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України, проведені під час даного дослідження, показують, що на думку опитаних практичних співробітників, найбільшу небезпеку суб'єктам кримінального процесу створює протидія розслідуванню з боку ОЗГ (відзначили 89% респондентів).

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що особливості тактики забезпечення безпеки учасників кримінального процесу при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами, полягають у наступному: 1) у використанні цілої системи заходів безпеки, які дозволяють захистити об'єкти, що охороняються¹; 2) у використанні заходів забезпечення безпеки з урахуванням ступеня протидії злочинців (підвищення ступеня загроз, якщо злочин скоєно організованою злочинною групою, якщо ряд злочинців залишаються на волі, якщо злочинці мають у своєму арсеналі вогнепальну зброю або зброю вибухової дії, якщо має місце корумпування службових осіб правоохоронного органу, якщо злочинна група має “інтернаціональний” характер та ін.); 3) в обранні тих чи інших заходів забезпечення безпеки залежно від ситуаційної зумовленості (залежність від криміналістичної ситуації: кримінальної, слідчої, тощо); 4) конкретний зміст заходу безпеки має бути визначено видом загрози відносно охоронюваного об'єкта; 5) у підвищеному рівні конфіденційності заходів забезпечення безпеки, що застосовуються.

Список використаних джерел

1. **Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів:** Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50, 51.
2. **Войников В. В.** Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Калининград. юрид. ин-т МВД России. – Калининград, 2002. – 22 с.
3. **Волчецкая Т. С.** Вопросы обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве: ситуационный подход / Т. С. Волчецкая, В. В. Войников // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 63 – 73.
4. **Допрос на предварительном следствии** / В. П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы: Иркениет, 1999. – 208 с.
5. **Зеленецький В.** Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю / В. Зеленецький, М. Куркін // Прокуратура. Людина. Держава. – К.: Істина, 2004. – № 4(34). – С. 37–42.

¹ На теперішній час існує необхідність в удосконаленні правової регламентації заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, встановленням необхідних гарантій. Зокрема, має бути розроблена державна програма «Захист свідків». Дана проблема стає достатньо актуальною в умовах боротьби з організованою злочинністю.

6. **Зеленецький В. С.** Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. – Х.: КримАрт, 2000. – 404 с.
7. **Кримінальне судочинство в Україні:** законодавство та практика застосування: навч. посібник / за станом на 1 жовтня 2001 р. – Харків: Консум, 2001. – 712 с.
8. **Куликов В. И.** Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: Филиал МГУ, 1994. – 256 с.
9. **Матусовський Г. А.** Основы методики розслідування злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами // Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с.
10. **Трухачев В. В.** Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию: Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2001. – 33 с.
11. **Трухачев В. В.** Преступное воздействие на доказательственную информацию: правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления, нейтрализации / В. В. Трухачев; [науч. ред. О. Я. Баев]. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – 228 с.
12. **Шепітько В. Ю.** Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 1997. – С. 160.

Анотація

У статті досліджуються проблемні питання забезпечення безпеки окремих учасників кримінального провадження при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами. Звертається увага на ту обставину, що проблема безпеки в кримінальному процесі має міжнародний аспект. Аналізуються основні положення чинного законодавства України щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Досліджуються окремі питання забезпечення особистої, майнової та інформаційної безпеки вказаних осіб. Розглядаються основні способи забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві та оцінюється їх ефективність.

Annotation

The article deals with issues of security of individual participants in criminal proceedings in the investigation of crimes committed by organized groups. Attention is drawn to the fact that the problem of security in criminal proceedings has an international dimension. Analyzes the main provisions of the current legislation of Ukraine for the safety of persons involved in criminal proceedings. We study some issue of personal, property and information security of these persons. The main ways of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings and assessed their effectiveness.